

Magdalena Kowalska

Toruńskie *rara* i *cimelia*

Zorganizowana 26–27 czerwca 2014 roku I Ogólnopolska Konferencja Oprawoznaczcza „Tegumentologia polska dzisiaj” skłania do refleksji nad rozmiarem i wartością toruńskiej kolekcji cymeliów. W dziejach miasta nie brakowało okazji do zaprezentowania bogactwa lokalnych zbiorów społeczności akademickiej oraz szerokiemu gronu entuzjastów starodawnych ksiąg, ich opraw i iluminacji, a także faksymiliów. Podczas dopiero co zakończonego wydarzenia naukowego, zrealizowanego przez Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika oraz Bibliotekę Uniwersytecką UMK, pokazy i warsztaty dotyczyły przede wszystkim sztuki intrologatorskiej, zaś głosy referentów odnosiły się zarówno do ujęcia teoretycznego, jak i praktycznych aspektów konserwacji tych cennych zabytków. Sześć lat temu natomiast w Ratuszu Staromiejskim odbyła się wystawa „Cimelia Thoruniensia” zorganizowana z okazji osiemdziesięciu pięciu lat działalności Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu. Na dogłębne spojrzenie na zbiory świadczące o dziedzictwie Prus Książęcych w Toruniu pozwoliła ekspozycja „Srebrna Biblioteka i inne cymelia królewieckie ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu”¹ goszcząca w Muzeum Uniwersyteckim w Toruniu w 2005 roku. Z kolei w 1995 roku prezentacja cymeliów była częścią obchodów pięćdziesięciolecia uczelni, następna natomiast, w tym samym roku, odbyła się z okazji trzystupięćdziesięciolecia Colloquium Charitativum. Na wystawie w Domu Eskenów w 1994 roku poświęcono szczególną uwagę cymeliom kartograficznym².

W kolekcjach cymeliów toruńskich instytucji naukowych, bibliotecznych i uniwersyteckich ważną część zajmują oczywiście prace naukowe. Nie mogło tu zabraknąć dzieł powiązanych z patronem toruńskiej *alma mater*. Należy przede wszystkim wymienić egzemplarze pierwszego wydania *De revolutionibus orbium coelestium* z Norymbergii (1543), którymi dysponuje zarówno Książnica Kopernikańska, jak i Biblioteka Uniwersytecka. Ponadto w toruńskich zbiorach jest przechowywane

dzieło zdające sprawę z tej rewolucji w wiedzy istoty ludzkiej o kosmosie – pierwsze wydanie *Dialogu Galileusza o dwu najważniejszych układach świata: Ptolemeuszowym i Kopernikowym* z 1632 roku.

Szczególnie cennym zabytkiem w toruńskich zbiorach kartograficznych jest jedyny zachowany w Polsce egzemplarz atlasu Gerarda Mercatora z 1595 roku (Duisburg): *Atlas, Sive Cosmographicae Meditationes De Fabrica Mundi et Fabricati Figura*³. Edycja ta nie zawiera niestety niektórych map wydawanych stopniowo przez Mercatora w latach 1585–1595 – liczy ich jedynie pięćdziesiąt pięć z pierwotnej liczby stu siedmiu i przez to odróżnia się od kopii znajdujących się w Bibliotece Kongresu Stanów Zjednoczonych w Waszyngtonie⁴.

Z kolei w wymiar poetycki toruńskich cymeliów wprowadza czytelników *Apokalipsa* Heinricha von Heslera. Rękopis utworu (lub – według niektórych badaczy – tłumaczenie biblijnej księgi o tym tytule), zamówionego przez Luthera von Braunschweig, wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego, jest sporządzony w języku niemieckim⁵. Warto przedstawić ten zabytek, wspominając o ilustracjach unaoczniających czytelnikowi wyobrażenia o celach i wymiarach działania zakonu – w pełnej przepychu kolorystyce zastygły na dziełach iluminatorstwa postaci rycerzy, ich zamki, narzędzia walki. Symbole chrześcijańskiej kultury sąsiadują na tych miniaturach z przedstawicielami świata pogańskiego, a postaci świętych spoglądają na karykaturalne stworzenia wzbudzające strach czytelników. Wybrane miniatury dzieła można podziwiać na stronie internetowej Biblioteki Uniwersyteckiej UMK w zakładce Cymelia⁶. Wraz z *Kroniką* Piotra z Dusburga cymelium to uświetniło ekspozycję w Norymberdze, poświęconą osiemsetnej rocznicy założenia Zakonu Krzyżackiego. Wyjątkowo cennymi zabytkami sztuki zdobnictwa i oprawy ksiąg szczytą się przechowywane również w Bibliotece Uniwersyteckiej statuty zakonu krzyżackiego, w tym jedyny zachowany w języku starofrancuskim.

Jeszcze jednym ważnym inkunabułem ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej o atrakcyjnej szacie graficznej jest niemieckie wydanie *Określu szaleńców* Sebastiana Branta z Bazylei z 1498 roku z drzeworytami przypisywanymi Albrechtowi Dürerowi.

Biorąc pod uwagę pochodzenie toruńskich zbiorów cymeliów, trzeba powiedzieć, że w bibliotece Uniwersytetu znajduje się aż dwanaście (z dwudziestu) srebrnych opraw z biblioteki księcia Albrechta Hohenzollerna. Warto wspomnieć, że początkowo zbiór toruński liczył czternaście opraw – dwie z nich w odmiennych okolicznościach znalazły się w Warszawie i w Krakowie⁷. Należy zaznaczyć, że cymelia z biblioteki zamkowej Albrechta Pruskiego to tylko część zbiorów królewieckich,

które trafiły do Torunia w czasie formowania się miejscowej uczelni. Powstanie Srebrnej Biblioteki należy wiązać z drugą żoną księcia Albrechta, Anną Marią, natomiast z jego pierwszą żoną – inne wyjątkowe cymelium, to jest oryginał modlitewnika księżnej Doroty wykonany w pierwszej połowie XVI wieku. Piękne motywy florystyczne i zoomorficzne zdobią marginesy tego dzieła. Warto nadmienić, że nie tylko modlitewnik, ale i jego niezwykła oprawa jest wartościowym eksponatem – oprawa sakwowa to jedyny egzemplarz zachowany w Polsce i jeden z kilkunastu w europejskich zbiorach. Oprawę wykonano w Królewcu, natomiast ciemnozielony aksamit, który można obecnie zobaczyć, został użyty w czasie konserwacji przeprowadzonej w 1988 roku. Wśród innych cennych dzieł ze zbiorów władców trzeba wymienić te pochodzące z bibliotek królewskich, m.in. Zygmunta Augusta. Ów księgozbiór był przedmiotem zainteresowania już Stanisława Lisowskiego, kustosa Oddziału Starych Druków Biblioteki Uniwersyteckiej⁸.

Z punktu widzenia badań nad dziejami polskiej państwowości i struktury wyznaniowej warto wspomnieć o egzemplarzu *Kroniki polskiej* Macieja Miechowity (Kraków 1519) – najstarszym zachowanym w kraju wydaniu tego dzieła (obok edycji ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej i Czartoryskich w Krakowie)⁹ – czy *Postylli* Mikołaja Reja w języku litewskim. Jednym z najbardziej wartościowych cymeliów Książnicy Kopernikańskiej jest *Postylla toruńska*, powstała w drukarni związanej z Gimnazjum Akademickim. Dzieło to przypomina także o tym, że toruńskie zbiory ciągle wzbogacają się w nowe skarby, a okazją do tego są kolejne rocznice działalności miejscowych bibliotek.

¹ *Srebrna Biblioteka i inne cymelia królewskie ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu* [informator], http://www.muzeum.umk.pl/pdf/muz_srebrnabib.pdf (dostęp: 06.07.2014). O cymeliach UMK zob. także: *Cymelia ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu: rękopisy, stare druki: wystawa zorganizowana z okazji Jubileuszu 50-lecia UMK w dniach 19–24.02.1995* [katalog], Toruń 1995; *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, oprac. M. Strutyńska, Toruń 1995.

² A. Mierzejewska, K. Wyszomirska, *Cymelia kartograficzne w zbiorach toruńskich (XVI–XX w.): katalog wystawy: Dom Eskenów, ul. Łazienna 16, 20 X–27 XI 1994*, Toruń 1994.

³ G. Mercator, *Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura*, Duisburg 1595, <http://kpbc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=73830&from=pubindex&dirid=86&lp=6> (dostęp: 06.07.2014).

⁴ R. W. Carrow Jr., *Atlas, Sive Cosmographicae Meditationes De Fabrica Mundi et Fabricati Figura*, http://mail.nysoclib.org/Mercator_Atlas/MCRATS.PDF (dostęp: 06.07.2014).

⁵ A. Mycio, *Taka piękna... Apokalipsa*, „Głos Uczelni” 2008, nr 3.

⁶ Zob. <http://www.bu.umk.pl/cymelia>.

⁷ *Srebrna Biblioteka i inne cymelia królewskie ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*.

⁸ K. Przybyszewski, *Spuścizny rękopiśmienne w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu* (Gumowski, Lisowski i Kwiatkowski), w: *Studia o działalności i zbiorach Biblioteki UMK*, cz. 2, Toruń 1982, s. 160.

⁹ K. Podlaszewska, *Pierwsze wydanie „Kroniki” Macieja z Miechowa w zbiorach Biblioteki UMK w Toruniu*, w: *Studia o działalności i zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, cz. 1, Toruń 1980, s. 195.

8.
 idzie się na śmierć i Mydki o śmierci
 moja, prociucha i rozkoszy, wrytanie
 y zwięte liście, ale drzewo, choć
 wyrwać do boju wicher i nie u-
 nie co do twoich wiesz, co do pier-
 ta Nie przypominaj francuzom
 li = Najprzed, Polacy zw polskimi
 szc narody, t. j. za piecni, drze się bije
 polakach, to Bóg o nich nie za-
 pię francuzów. -
 ofi... Reeve ci się utamio jako mo-
 acielowi. Czytaj Szekspira, to naj-
 jest Dzielniem w porównaniu z in-
 literaturą, tych proste, tych fran-
 chw pisze, a nigdy nie kochali -
 ku, a w Bogu nie wierzy i światu
 najwyższemu, swery, zrumou jest
 ob się dobywa, ale zw pierwszym pe-
 h na wieki - Religia jest staroży-
 wicznie słowem się winiew - Patrz
 rytusowego oddaje ziemie, ale
 gdyż siony ottaż się zjawit? Kę-
 nowem Bóstwem? Teraz nam p-
 a przyto, bo Tyran wyganiał
 Wryz i szable, pod temi z ma-
 my lub zginiemy + Jest: ziemia
 y wierzawie przed sobą, Sielkom się
 um Kocham. -

Zyg Kra
 Spruz